

KOLONYALİZMDEN POSTKOLONYALİZME: ORTA DOĞU, GÖÇ VE KÜRESEL DÜZENİN YENİ HALİ

Erdal Kurğan*

Özet

Ulus-devletler çağında Orta Doğu bölgesindeki siyasi, kültürel karışıklıklar yoğun göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, Orta Doğu merkezli vuku bulan göçler, temelde iki başlık altında değerlendirilebilir. Bu başlıklar, Orta Doğu'nun dışına doğru yapılan dışa göç ile Orta Doğu'da daha istikrarlı bir bölgeye yapılan içe göçtür. Bu makalede dışa göç ile içe göç meselesi ele alınırken, kolonyalist dönemden postkolonyalizm dönemine değin göçlerin aldığı şekiller değerlendirilmektedir. Ayrıca literatürde hemen hemen hiç değinilmeyen bir olgusal gerçekliği, yani İsrail işgal devletinin icra ettiği işgal ve el koyma faaliyetlerini irdelemektedir. Makale İçe göç kavramsallaştırmasıyla, ağırlıklı olarak İsrail'in yerleşimler yaratma pratiğini tanımlamaktadır. Böylece aslında Orta Doğu'daki istikrarsızlığı ortaya çıkaran ve sürekli yeniden yaratan dinamiğin, İsrail'in işgal pratiği, diğer bir deyişle yerleşimci taşıma pratiği, olduğunu dile getirmekte ve bunu küresel-tarihsel bir bağlama oturtmaktadır.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

* Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, E-mail: erdal.kurgan@marmara.edu.tr

Giriş

*Orta Doğu*¹ ve *Göç* kavramı yan yana kullanıldığında, genellikle muhatap için şaşırılacak hiçbir şey söz konusu olmaz. Göç adeta Orta Doğu'nun kaderi olarak algılandığı için, Orta Doğu bağlamında göçe dair yapılacak sosyolojik, politik, ekonomik ve kültürel analizler her zaman alıcı bulmaktadır. Orta Doğu bölgesinin istikrarsızlığı, daha açık bir ifadeyle 19. yüzyıl ve sonrasında Orta Doğu'da vuku bulan olaylar bu algıyı pekiştirmektedir. Kim bilir, belki bu kader haksız da sayılmaz. Bölgenin adı olarak kullanılan 'Orta Doğu' mefhumunun anlamı ve sınırları bile aynı yazgıyı paylaşmaktadır; istikrarlı ve sınırları sabit bir teritoryal bölge tanımından ziyade, kavramın kullanıldığı tarihsel bağlam, kavramı kullanan aktörlerin politik konumları ve pozisyonları vb. birçok etmen nedeniyle Orta Doğu'nun sınırları da mobilize kavranmakta ve sürekli yer değiştirmektedir (Yılmaz, 2011: 16-31). Ancak hakikatte, ne Orta Doğu istikrarsızlığın sürekli kader olduğu bir bölgeydi ne de Orta Doğu'ya muarız esenlik diyarı olarak tanımlanan bölgeler 19. yüzyıla kadar istikrarlı bir düzenin beldeleriydi.

Bu makalede Kolonyalizmden Postkolonyalizme geçişte, özellikle 1945 sonrasında kurulan global düzen içerisinde Orta Doğu bağlamında göçe, göçün konuşulmayan ama bölgedeki istikrarsızlığı asıl yaratan aktör(ler)ine ve bu aktörlerin global düzende neye tekabül ettiğine değineceğim. Bunu yaparken 45 sonrasında akademik çalışmalarda yoğun şekilde başvuru olan bir teorik çerçeveye, yani Modernleşme Paradigması'na değinip ardından bu teorik çerçevenin kabullerine itiraz geliştiren eleştirel Dünya Sistemi Teorisini gündem edeceğim. Böylece hem postkolonyal dönemde inşa edilen global düzenin paradigmatik kabullerine değinirken hem de aynı zamanda bahsi geçen global düzenin inşa ettiği tahakküm ve sömürü sisteminin Orta Doğu ve göçler üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaya çalışacağım.

1. Orta Doğu ve Göç

Literatürde göç üzerine fazlasıyla hem teorik hem de saha çalışması mevcut. Mevzu bahis göç literatürünün Orta Doğu bağlamında olanı da bundan nasibini epeyce almış durumda. Bu nedenle literatürde ana akım saha çalışmalarının takip ettiği izleği tekrarlamak yerine farklı bir perspektif önererek, Orta Doğu'da göçün çok sık değinilmeyen ama bölge istikrarsızlığının altında yatan başka bir veçhesine, belki de asıl veçhesine değinmek gerek. Bu bağlamda, Orta Doğu'da göç olgusunu incelediğimizde önümüze birbirine bağlı iki izlek çıkar: a- Dışa Göç, b- İçer Göç.

¹ Birleşik Krallık'ın (Britanya) -1945 sonrasında da Birleşik Devletler'in- bölge üzerindeki politik-coğrafi hegemonyasını fazlasıyla çağrıştırdığı, kendi içerisinde Batı'ya bir merkezilik atfettiği ve bu merkez ile varsaydığı çevre arasında eşitsiz bir ilişki inşa ettiği için, *Ortadoğu* kavramını olduğu gibi kullanmaya pek taraftar değilim. Ancak meramımı daha rahat ifade edebilmek için makale boyunca buna rezerv koyarak onu kullanacağım.

1.1. Dışa Göç

Dışa Göç tanımı, her ne kadar sınırları esnek veya değişken de olsa, Orta Doğu coğrafyasından -genelde- Batı'ya dönük yer değiştirmeye işaret eder. Bu yer değiştirmenin dinamikleri çok farklı olmakla beraber, genelde bölge-içi karışıklıklar ve siyasi muhalefet, farklı bir gelecek kurma ideali ya da *Amerikan rüyasına* dahil olma isteği gibi öne çıkan başat temalar söz konusudur. Anadolu'dan yapılan göçler yanında (Bali, 2004: 21), Mısır (Kahire-İskenderiye) ve Lübnan (Beyrut) merkezli olan bu göç dalgasında, Hristiyan -Katolik Maruniler gibi- Araplar, Ermeniler ve Müslüman Araplar; 1979 İran İslam Devrimi sonrasında da yeni rejime muhalif olan İranlılar ön plana çıkmaktadır. Sadece Kuzey Amerika'ya değil, başta Arjantin olmak üzere Güney Amerika'ya da göçler gerçekleşmiştir (Avcı, 2007: 22-31). Mısır merkezli Britanya'nın etkinliği nedeniyle Ada'ya göç edenlerin yanında, 20. yüzyılın başında 1924 Johnson-Reed Yasası'na kadar Birleşik Devletler'e de yoğun bir göç dalgası olduğunu bilmekteyiz (Kayyalı, 2005). Ermeni nüfusu çoğunlukla Kıta Avrupası ve ABD'ye, Hristiyan Araplarsa Birleşik Devletler'e göç ederek kendilerine yeni bir hayat kurmanın imkânlarını aramışlardır. Söz gelimi, ABD'deki Ermeni Lobisi olarak tanımlanan yumuşak gücün ardında yatan olgu bu olduğu gibi; medyada ya da sanat dünyasında karşılaştığımız Orta Doğu kökenli birçok ünlü Ortadoğu'dan dışa verilen bu göçün bir sonucudur. Ya da Batı akademilerindeki, Edward Said, Rifa'at 'Ali Abou-El-Haj, George M. Makdisi, Wael Bahcat Hallaq vb. Arap ya da Harry D. Harootunian gibi Ermeni kökenli akademisyen-entelektüellerin varlığı veya ilk petrol mühendislerinden olup *Mr. %5* lakabına sahip, Orta Doğu'da petrolün keşfi ve çıkarılmasında ilk akla gelen kişi olan Kalust Gülbekyan (Conlin, 2020) bahis konusu yaptığımız dışa göçün hasıllarındandır.

1.2. İçe Göç

Diğer taraftan, Orta Doğu 'da *içe göç* meselesi ise daha karmaşık ve çok boyutlu bir yapı teşkil eder. Her şeyden önce, dışa göçten farklı olarak süreklilik arz eden içe göç, aktörleri ve göç motivasyonları bağlamıyla da niteliksel olarak birbirinden farklı durumları içerisinde barındırıyor.

İçe göçün popüler kısmı, Filistin'in işgali merkezli olarak ortaya çıkan Filistinli mülteciler meselesidir. Bu minvalde, başlıca Ürdün'e ve Lübnan'a olmak üzere, Suriye'ye, S. Arabistan'a vb. bölge ülkelerine doğru yayılan bir iç göçten bahsedilebilir (Sayigh, 1994). Göçmenlerin yaşadıkları bölgelerde karşılaştıkları muameleler de göçün niteliğine etki etmektedir. Örneğin Güney Lübnan'a sığınmak zorunda kalan Filistinli göçmenlerin yaşadıkları şartlar, kendilerine sunulan haklar ya da sunulmayan haklar Ürdün'e sığınan Filistinli göçmenlerle ciddi farklılık arz edebiliyor. Ayrıca bazı dönemlerdeki bölgesel istikrarsızlıklar nedeniyle de -mesela 91 Körfez Krizi nedeniyle Irak'ta yaşanan nüfus hareketliliği- iç göçün yaşandığı pratiklerle karşılaşmaktayız. Siyasi karakteri yoğun olan bu göçler, paradigmatik olarak Orta Doğu'nun güvenli olmadığı ve sürekli göç veren bir bölge olduğu imajını beslediği için an aakım literatürde sıklıkla çalışılan konuların başında gelir. Oysa en

az bu göçler kadar nüfus hareketliliği olan, hatta Orta Doğu'da istikrarsızlığın temel kaynağı olduğu için diğer içe-dışa göçü de tetikleyen bir diğer içe göç izleği daha vardır. Buradaki *içe göçten* kasıt Orta Doğu'da bir bölgeden başka bir bölgeye doğru olan demografik hareketlilik değil, Orta Doğu bölgesinin dışından doğrudan bölge içine gerçekleştirilen göçtür. Sosyal bilimler literatüründe *göç* nosyonu altında tartışılmayan bu problematik, ağırlıklı olarak *yerleşimci* tanımıyla karşılanmaktadır. Göçün sosyo-politik ve hukuki konotosyonundan kaçınmak ve daha objektif bir pozisyonda söylemini inşa etmek için başvurulmuş *yerleşimci* kavramı, yerleşim pratiğinin yarattığı tahakkümü ve neden olduğu sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel kadastro gizlemeye matuf olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Filistinli Arapların ana vatanı olan toprakların Arapsızlaştırılması anlamına gelen yerleşimci pratiği, diğer taraftan temel insan haklarından olan mülkiyet ve özgürlük haklarına tecavüz etmekte; tıpkı iki savaş arası dönemde Nazilerin yaptığı gibi, bu hakları yok sayarken kendi hukuksuzluğunu meşrulaştırmak için, hukuku askıya aldığı olağanüstü hâl tanımıyla sorunların üstünü örtmeye çalışmaktadır.

İçe göç pratiğini yukarıda anlatılanlar ışığında üç dönemde incelemek mümkündür: i- I. Dünya Savaşı öncesi dönem; ii- Terör dönemi: İki Savaş arası dönem; iii- 1948 sonrası dönem.

2. I. Dünya Savaşı Öncesi Dönemde İçe Göç

Kudüs ve civarında yerleşik azınlık bir Yahudi nüfusu 1516'da Osmanlı toprağı olduğunda zaten mevcuttu. Ancak Kudüs'te sadece bu nüfus yaşamamaktaydı; çoğunluğu oluşturan Müslümanlar ile onların emri/yönetimi altında Hristiyanlar da vardı. Yahudi nüfusu en seyrek grubu temsil ediyordu. Kudüs'ün Osmanlı toprağı olması sonrasında, aralıklarla da olsa Kudüs, Halilü'r-rahman, Taberiye vb. yerlere çok küçük miktarda da olsa Yahudi göçü olmuştu (Hacker, 1992: 117-120). İspanya'da yaşanan tehcirle birlikte İber yarımadasındaki Müslüman ve Yahudi nüfusu bölgeden çıkarılmış; Yahudilerin ekserisi Osmanlı tarafından himaye edilerek imparatorluk topraklarına getirilmiştir. Ardından İmparatorluğun farklı bölgelerine dağınık şekilde iskân edilmişlerdir. Osmanlı yönetimi açısından meskûn nüfuslarının dağınık olması, demografik yapılarının zayıf olması Yahudilerin politik bir tehdit unsuru olarak algılanmamalarına yol açmıştır. Ta ki 93 harbi sonrasında yaşanan muhacerata kadar. 93 harbi sonrası yüzbinlerce Müslüman muhacir alınırken, Rusya ve Doğu Avrupa kökenli binlerce Yahudi de Osmanlı'ya sığınmıştır. Ancak bu sığınmacılar beraberlerinde 'Yahudi göçü problemi'ni de, ki biz buna *içe göç* diyeceğiz, getirmişlerdir. Bu çalışmada *içe göç* kavramsallaştırmasıyla incelediğimiz olgunun kökeni, tarihsel olarak bu tarihlere kadar gitmektedir. Yahudilerin sistematik olarak Filistin havalisine yerleşmekte ısrar etmeleri Osmanlı'nın bölgede kurduğu demografik ve cemaatsel dengeyi tehdit etmeye başlamıştır.

93 harbi sonrası Osmanlı'nın içine düştüğü ekonomik buhran, Yahudi yayılmacılığının resmî hüviyet kazanmasına yol açmış; farklı zamanlarda farklı

aktörler Osmanlı'nın dış borçlarının ödenmesine mukabil, Filistin topraklarını yerleşim yeri olarak talep etmiştir. Aynı zamanda Britanya'nın bölgedeki etkinliğini artırması, resmî olarak bölgede kendisini söz sahibi kılacak politikalar üretme arayışına sokmuş, Yahudilerin bölgeye yerleşmesi ve Britanya'nın onları himaye etme politikaları parlamentoda bile tartışılmaya başlanmıştır (Schölch, 1992: 44-45). Hatta yarı-sivil girişimlerde bulunan İngiliz kökenli Siyonistler, farklı zamanlarda Osmanlı devletine farklı tekliflerde bulunarak Filistin bölgesine yerleşmeyi istemişlerdir. Söz gelimi, 8 Mayıs 1880'de Meclis-i Vükela'da görüşülen bir teklifin özeti şöyledir:

1. Filistin'de Anadolu ve Rumeli Yahudilerinin yanı sıra Osmanlı toprakları dışından gelecek Yahudilerin de yerleşebilecekleri bir arazi satın alınacak;
2. Henüz yerleştirilememiş Müslüman mültecilerin de yerleşebilecekleri bu arazi ziraata tahsis edilecek, halen orada bulunan bedeviler yerleşik hayata geçirilecek ve Avrupa Yahudileri ile Yahudi mültecilerin katkılarıyla modern ziraatçılık geliştirilecek ve elde edilecek gelirle bölge sanayi canlandırılacak;
3. Vereceği arazinin karşılığı olarak Osmanlı hazinesi defaaten alacağı paranın ötesinde mültecilerle ilgili olarak kurulacak şirketin gelirinden de vergi alacaktır (Buzpınar, 2011: 198).

Ancak bu teklifin yürürlüğe girebilmesi için yerine getirilmesi istenen bağımlı şartlar da vardır:

- Filistin'e yerleştirme işiyle ilgili olarak *İskan-ı Muhacirin-i Osmanlı Şirketi* adlı bir şirket kurulacak,

- Hükümet, Salt kasabası dışarıda tutularak Belka sancağında 1 milyon akar yani 4.356.000 dönümlük toprağı mutabık olunan fiyat üzerinden bu şirkete satacak, eğer bahse konu arazi 1 milyon akardan fazla ise artan kısmı da aynı fiyattan şirkete devredilecek; yok eğer az ise Aclun kazasının Belka'ya bitişik topraklarından tamamlanacak, arazinin bedeli Osmanlı hükümetine teslim edildiği anda arazi şirketin malı olacak,

- Şirketin inşasını takip eden üç yıl içinde Hayfa'yı Lut gölüne bağlayacak bir demiryolu inşa edilip çevresindeki boş arazi Belka toprakları için belirlenen fiyattan şirkete satılacak ve demiryolunun her iki tarafından birer kilometre genişliğindeki arazi şeridi hükümetçe şirkete bağışlanacak,

- Buraya yerleşenler Osmanlı vatandaşlığına geçip onun kanunlarına tabi olacaklar; ancak ilk iki sene askerlik hizmetinden ve bedel ödemekten muaf tutulacaklardır. Müdür, muhasebeci ve malmüdürü muhacirler tarafından seçilecek ve hükümet tarafından tayin olunacaklardır. Ayrıca meskûn oldukları yerlerdeki mahkemelerin hakimleri de kendi aralarından seçilecek;

- Şirkete verilecek topraklarda meskûn yerli halk muhacirlerin tabi olduğu kanunlara tabi olacak; bölgenin güvenliği yerleştirilenlerden müteşekkil piyade ve süvari grupları tarafından sağlanacak (Buzpınar, 2011: 198-199).

Bu şartlar, her ne kadar Osmanlı'ya bir *talep* olarak sunulsa da, yarı özerk bir yönetimi ön gördüğü için devlet tarafından kesin bir dille reddedilir. Ancak tarihsel ve politik bağlam dikkate alındığında, Osmanlı'nın birçok cephede verdiği askeri mücadelenin, devletin demografik mobilizasyonu kontrol ve takip edebilme kapasitesinin zayıflığı vb. olgular nedeniyle bölgeye yapılan hac ziyareti maskeli yerleşim pratikleri maalesef yeteri kadar önlenememiştir. Hatta bazı durumlarda devletin gösterdiği müsamaha istismar edilerek, örneğin 70 ailenin yerleştirilmesine izin verilmişken yapılan bir araştırma sonrasında bu sayının gerçekte 396 aileye ulaştığı bile tespit edilmiştir (Buzpınar, 2011: 210).

Buraya kadar bahse konu olan içe göç, I. Dünya Savaşı'nın kadar olan dönemdeki işgalde kritik eşikleri gündem ettiğimizde karşımıza çıkan örnekleri sunmaktaydı. Göçün diğer kısmı, *terör dönemi* dediğimiz I. Dünya Savaşı sonundan 1948'e kadar olan dönemde yapılan tedhiş faaliyetleriyle bölgede yaşayan Filistinlilerin topraklarını terke zorlayan terör eylemleridir.

3. Terör Dönemi: İki Savaş Arası Dönemde İçe Göç

I. Dünya Savaşı ve neticesi, bölgenin kaderini radikal bir şekilde değiştiren olaylar silsilesinin de başlangıcıdır. Savaş sırasında Britanya'nın eline geçen bölge, protektora olarak manda yönetimiyle idareye çalışılır. Savaş öncesi dönemde yoğunlaşmaya başlamış olan Yahudi nüfusu, manda yönetimi zamanında adeta patlama yaşar. Bunun başlıca nedeni tabii ki 1917'de ilan edilen ve Yahudilere Filistin topraklarını vatan olarak vadeden Balfour Deklerasyonu'dur. Savaş sırasında gönüllü birliklerle Britanya ordusunda Osmanlı'ya karşı savaşan Yahudiler, savaş sonrasında bölgeye doğrudan yerleşir. Avrupa'da ve Rusya'da yaşayan Yahudilerin de bölgeye taşınmaları için büyük göç kafileleri düzenlenir. Bu göçlerin Avrupa'da Yahudileri toplaması ve organizeleri için kurulan örgütler, aynı zamanda işgalcilerin güvenliklerini sağlayacak paramiliter yapıyı da teşkil edeceklerdir.

Başta Hagana olmak üzere, Stern, İrgun vb. terör örgütleriyle bölgede yoğun tasfiyeler gerçekleştirilir. Özellikle savunmasız Filistinli köylülere dönük yapılan soykırım suçları; kadın, çocuk, yaşlı ayrımı gözetmeden yapılan katliamlar, bölgenin insansızlaştırılması için bilinçli olarak başvurulan yöntemlerdir. I. Dünya Savaşı'nda elde ettikleri askeri tecrübeleri yerleşimci olarak getirdikleri Yahudilere de öğretmek milis kuvvetleri oluşturan terör örgütleri, temel uğraşları ziraat olan savunmasız Filistinli köylüleri topraklarını terk etmek mecburiyetinde bırakırken zorlanmamışlardır. Örneğin Deyir Yasin köyünde yaptıkları katliamda, 250 Filistinli kadın-erkek-çocuk-yaşlı, önce elbiseleri çıkarılmış ardından fotoğraflanmış ve sonrasında da işkence edilip kuşuna dizilmişlerdir. Ardından bu katliama dair haberleri psikolojik baskı unsuru olarak kullanmak amacıyla yayıp çevre köylerin boşaltılmasını hızlandırmışlardır. Finansal güçleri, askeri tecrübeleri, Batı'nın

Yahudilerden kurtulmak istemesi vb. olgular Filistinlilere karşı cephelerini genişletebilmelerini sağlamıştır. Diğer taraftan yanlarında ancak götürebilecek eşyalarını alıp, evlerinin kapılarını kilitleyip katliamlardan kaçan Filistinliler, bir daha kendi köylerine, kasabalarına veya evlerine dönemeyeceklerdir. Filistinlilerin *Nekbe* olarak tanımladıkları bu kitlesel kadastrof ve yanlarında taşıdıkları anahtarlar, geride bırakmak zorunda kaldıkları evlerini temsil eder. Filistinlilerin gündelik hayatları sürekli bir terörist baskın korkusu ile devam eder. Zira Britanya yönetimi Filistinlilerin kendilerini koruyacak en ufak silah vb. enstrümana dahi tahammülleri yoktur.

Doğrusu Balfour Deklerasyonu'nun vaatleri Siyonist Yahudileri tatmin etmediği için, manda yönetimine karşı da silahlı/bombalı saldırılar, suikastler ve sabotajlar organize ederek Filistin topraklarını zorla alma yoluna giden Siyonist yayılmacılar, iki savaş arası terör döneminde on binlerce Yahudi'yi bölgeye taşıyarak demografik zayıflıklarını tahkime çalışmışlardır (Masalha, 1992).

Bundan sonra asıl önemli olan ve günümüzdeki uluslararası kamuoyunu şekillendiren içe göçün son ve spesifik hali olan *Nüfus Transferi* ve *Azınlıklar Problemini* ele alacağız. Ancak bu meseleyi 1945 sonrasında kurulan Yeni Dünya Düzeni'ni ve ona ilişkin inşa edilen Modernleşme Paradigması'nı, bu paradigmanın içerdiği Avrupa-merkezciliğe eleştiri getiren Bağımlılık ve Dünya Sistemi Teorisi'ne değinmeden anlamak mümkün değildir. Zira, 1948 sonrasında vuku bulan tüm olaylar, küresel yeni düzenin paradigmatik kabulleriyle ilgili olduğu kadar bu düzene eleştiri getiren, onu kabule yanaşmayan aktörlerin de tarihidir. Bu bağlamda küresel düzenin kolonyalizmden post-kolonyalizme geçişini irdeledikten sonra bu düzenin Orta Doğu'daki pratik içe göçü nasıl inşa ettiğine değineceğiz.

4. Post-1945: Yeni Dünya Düzeni Tartışmaları

Savaş sonrası dönemde yapılan *Dünya Düzeni* tartışmalarının Pax Americana'ya bağlandığı bilinir. Ancak kamusal akademik tartışmalarda problematiğin kristalize olduğu yer, farklı yaklaşımların, farklı okuma biçimlerinin ya da farklı tercihlerin olduğunu gösterir. Bu bağlamıyla her bir değerlendirmenin angaje olduğu politik pozisyonlar, güncel olanı anlamaya çalışırken gelecekte ne olacağına dair vizyonlarını da satır aralarında ifade ederler. Peki, bu minvalde 'Yeni Dünya Düzeni' tanımlamasıyla kamusal akademik tartışmalarda ne kastediliyor? Dahası, hakikatte bu kastedilenin ötesinde gerçek bir düzenden bahsedilebilir mi? Eğer bahsedilecekse, bunu nasıl tanımlamak gerek ki gelecekte bizi nasıl bir dünyanın beklediğini bilelim. Bu bağlamda politik tercihleri nedeniyle Yeni Dünya Düzeni tanımlamasında Sosyalist, Liberal ve İslamcı kamusal söylemlerin bazen ortak bazen farklı tanımları olduğunu ilk elden söylemeliyiz.

4.1. Sosyalistler ya da Liberaller için Yeni Dünya Düzeni

Sosyalistler veya Liberaller derken tüm sosyalist/liberal yapıları ya da bireyleri değil, kamusal akademik tartışmalarda belirleyici olan sosyalist/liberal söylemin ideal tipini kastediyorum.

Nazi yayılmacılığına karşı Birleşik Devletler öncülüğündeki Batı koalisyonu ile Sovyetlerin ittifak kurarak Almanları alt etmesi, 1945 sonrasında dengeli bir yapının kurulmasını mecbur kılmıştı. Özellikle Avrupa'nın I. Dünya Savaşı sonrasında bir asır önce kendi içinde kurduğu dengeyi (*Avrupa Ahengi/Concert of Europe*) tekrar kuramamış olması, üstüne Amerika Birleşik Devletleri'nin kıtaya yaptığı borç yardımlarını tahsil edememiş olması 1945 ve sonrasına giden sürecin yolunu açmıştı. 1918'de nihayete eren I. Dünya Savaşı'nın barış görüşmelerinde Fransa'nın takındığı tavır ve Almanlara ödetmek istediği bedel, henüz o günlerde bile yakın gelecekte bir rövanşın olacağını gösterir gibiydi. Britanya adına görüşmelere katılan heyetlerin birinde bulunan J. M. Keynes, bu görüşmelerin barış görüşmesi değil yeni bir savaşın hazırlığı olduğunu vurgular. Çünkü Keynes'e göre Fransızların Almanlardan istediği savaş tazminatı Almanların ödeyemeyeceği bir meblağ, barış şartları da kabul edemeyecekleri şartlardır. Nihayetinde Keynes'in öngörüsü haklı çıkar ve II. Dünya Savaşı olur.

ABD, II. Dünya Savaşı sonrasında 1918'de yaptığı hatayı yapmaz: Kıtayı kendi başına bırakmaz; politik, askerî ve iktisadî olarak batı güçlerini kendi inşa ettiği sisteme entegre eder. Sembolik olarak 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin küçük bir kasabası olan Bretton Woods'da varılan kararla dolar merkezli 'Uluslararası Para Anlaşması' imzalanır. Ardından Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulur. Bu sadece ekonomik bir iş birliği değil, aynı zamanda içinde Sovyetlerin (ve ona yakın olan ülkelerin) olmadığı küresel bir politik organizasyon anlamına da gelir. Ve savaş sonrasında yeni inşa edilen iktisadi düzende Keynes'in teorik çerçevesini sunduğu devlet regülasyonuna imkân tanıyan modern liberal ekonomi politikaları cari olur. Bu savaş sonrası ekonomik düzende, devletler devasa kamu yatırımlarıyla istihdam yaratarak bir taraftan işsizliği önlerken diğer taraftan da tüketimi teşvik ederek piyasanın canlanmasını sağlar. Aynı zamanda refah devleti uygulamalarıyla eğitim, sağlık, emeklilik gibi temel toplumsal ihtiyaçları devletler sağlar. Aslında bu iktisadi politikalar Nazi Almanyası'nın 45 öncesinde uyguladığı politikalar; ama şimdilik bu kadarıyla iktifa edelim.

1945 sonrası dönemde kurulan Bretton Woods düzenininin 70'lerin başında kriz yaşaması, 73 petrol krizi vb. iktisadi bunalımlar nedeniyle önce 73'te darbe yönetiminin Şili'de uygulamaya başladığı, ardından 70'lerin sonu ve 80'lerin başında Margaret Thatcher'in İngiltere'de ve Ronald Reagan'ın ABD'de uyguladığı iktisat politikalarına genel olarak Neo-liberal düzen denmektedir. Refah devleti politikalarınınin terk edildiği, işçi örgütlenmelerinin sınırlandırıldığı, eğitim, sağlık vb. kamu hizmetlerinin piyasalaştırıldığı bu düzen, aynı zamanda *Küreselleşme*

söyleminin de gündeme gelip yaygınlaşmaya başladığı dönemi yansıtır. Kimlik politikalarının arttığı, bunun neticesinde çoklu kimlik meselelerinin gündeme geldiği, ulus-devlet sınırlarının ve konvansiyonel politikalarının sorgulandığı, kültüralist çoğulculuğun yaygınlaştığı bir dönemdir bu (Fülberth, 2018: 265-291). Örgütlü yapıların -ister sosyalist ister sağ/milliyetçi olsun, fark etmeksizin- birer tahakküm aracı olarak tanımlandığı bu dönemde, toplumsallık ve toplumsal organizasyonlar değişmekte, süreçler kimlik siyaseti merkezli olarak işlemektedir.

Sosyalistlerin eleştirel, Liberallerin de olumlayıcı bir perspektiften değerlendirdiği bu *Yeni Dünya Düzeni*'nde (Harvey, 2010; Hardt ve Negri, 2023), *homo economicus* hiçbir hukuki bağla sınırlanmaz. Öncesinde *homo juridicus*'un hukukî düzen ve toplumun faydasını merkeze alan sınırlamaları, neo-liberal dönemde terk edilerek *homo juridicus*, *homo economicus*'un diline tercüme edilir. Yani hukuk sermayenin çıkarına olacak şekilde inşa edilir; devlet piyasa yaratır.

Toparlayacak olursak, savaş sonrası dönemde kurulan düzenin terk edilerek küreselleşmenin ve neo-liberal politikaların yaygınlaşmasına imkân tanıyan bu düzen, Sosyalistler ya da Liberaller tarafından Yeni Dünya Düzeni olarak tavsif edilir.

4.2. İslamcı Söylemde Yeni Dünya Düzeni

Sosyalist ya da Liberal söylemin aksine İslamcı söylem, *Yeni Dünya Düzeni*'ni ekonomi-politiğin dilinde aramamasıyla ayırır. İslamcı söylemde Yeni Dünya Düzeni, NATO'nun yeni düşman konseptine İslam'ı konumlandığı erken-90'larda başlar (Albayrak, 2007: 45). Soğuk savaşın nihayete ermesinin ardından, Pax Americana'nın kendi meşruiyeti için ihtiyaç duyduğu istikrarsızlık yaratan gücü/aktörü, Sovyetler tasfiye edildiği için, bu sefer Müslümanlar temsil eder.

80'lerde Sovyetlerin 'kızıl' yayılcılığına karşı Müslüman dünyanın bir tampon görevi görmesini merkeze alan 'yeşil kuşak' projesi, 90'larla birlikte terk edilmeye başlanır. Yeşil Kuşak projesi, aslında ABD'nin beklediği performansta bir verimlilikle çalışmamıştır. Modern Batı uygarlığının liberal-kapitalist değerleriyle barışık, *Moderate Islam/Muslim* (ılımlı Müslüman da denebilir) kimliğini varsayan proje aynı zamanda sosyalist tehlikeye karşı mobilize edilecek kitlesel örgütlenmeyi de içermektedir. Fakat projenin hesaba katmadığı bir şey vardı: İslam'ın usulî kabulleri. Yani tevhidi dünya görüşünün epistemik kaynakları, ABD'nin salık verdiği liberal-kapitalist değerleri kabul etmediği gibi, onları da sosyalist dünya görüşüyle aynı kefedede bütöl olarak görmekteydi. Bu nedenle İslamcılar için Sovyetlerin komünist yayılcılığı ne kadar tehlikeli ise ABD'nin kapitalist yayılcılığı da en az o kadar tehlikeliydi. Böyle olduğu için dar çerçeveli, bireysel ya da lokal angajeler dışında ana akım İslamcı yapılar yeşil kuşak projesine mesafeli kalmışlardı.

Sovyetlerin ve Yeşil Kuşak projesinin çöküşü İslamcı söylem için yeni bir dünyanın kapısını araladı: Yeni Dünya Düzeni. Bu düzenin kritik eşiği, NATO'nun 'Yeni

Stratejik Konsept’inde varoluşsal düşman olarak İslamcı fundamentalistleri gördüğünü ilan etmesiydi. Bu bağlamda NATO eski genel sekreteri Willy Clae’in Şubat 1995’te yaptığı açıklama çok nettir: ‘Doğu Avrupa’da komünizmin yıkılmasından bu yana geçen beş senede, müttefiklere ve Batı’nın güvenliğine en büyük tehdidi hızla yükselen İslamcı militanizm oluşturuyor’.² İslamcılığın Sovyetlerden sonra yeni düşman konsepti olduğu, Clae’den çok önce, 1990’da yine NATO bağlamında, aynı zamanda neoliberal politikaların da mimarı, Margaret Thatcher tarafından da dile getirilmişti. 2000’lere doğru giderken yükselen *İslamcı terör* söylemi, konvansiyonel basında baskın bir retorik olurken, İslam dünyasının farklı coğrafyalarına yapılan askeri müdahaleler dünya kamuoyunda meşruiyet zemini bulabildiği için yeteri kadar tepkiyle karşılanmamıştı.

11 Eylül eylemleri sonrasında ise stratejik konsept Atlantik ve Kıta Avrupası’nı aşip küre ölçeğine yayıldı. ABD’den Fransa’ya, Rusya’dan Çin’e, Özbekistan’dan Angola’ya ya da Nijer’e kadar güçlü-zayıf her iktidar, Müslüman muhalefeti terör söylemiyle yaftalayarak tasfiye etme yoluna gidebildi. Dolayısıyla İslamcı söylemdeki Yeni Dünya Düzeni tanımlaması, İslam karşıtlığının Batı öncülüğünde küreselleşmesi olarak okunabilir.

4.3. Yeni Düzen’in Mahiyeti

Aslında gerek Sosyalist gerekse de İslamcı söylemdeki Yeni Dünya Düzeni tanımlamalarının haklı yönleri söz konusu. Ancak kişisel kanaatim, Yeni Düzen’in çok uzun süredir var olduğu ve tüm uluslararası kamuoyunu yarattığı yönünde.

Dünya düzeni kabullerinin iskaladıkları nokta, düzenin değişen taraflarının aksine değişmeden kalan ve düzene karakterini veren pro-siyonist yani her koşulda Siyonist çıkarları destekleyen yapısıdır. Bu sistemin hem felsefi hem de akademik kabullerinin gündeme getirilmesi, mahiyetinin anlaşılması için olmazsa olmaz gerekliliklerden. BM’nin kurulmasında, İnsan Hakları Beyannamesi’nin ilan edilmesinde vb. Siyonizmin etkisi yadsınamayacağını aşağıda göstereceğiz.

Bugün uluslararası olarak bildiğimiz kurumların inşa edildiği 45 sonrası düzen, yani Pax Americana, soğuk savaş retorığının aksine Sovyetleri varoluşsal öteki olarak hiç görmedi. Zaten Nazilerin geriletilmesinde müttefiklerdi. Düzenin inşa edildiği ilk yıllarda kurumları oturana kadar yaşanan ABD-Sovyet çekişmesi çok değil 10-15 yıl sonra *detantla* yumuşamaya başlamış ve mutabık kalınan kontrollü bir gerilimle düzen tahkim edilmiştir. ABD için bunun bedeli, Sovyetlerin süper güç olarak kabul edilmesi olmuştur. Bu nedenle 45 sonrası düzenin sembolik kurumu olan Birleşmiş Milletlere (BM) mutlak veto yetkisine sahip olarak Sovyet Rusya ve Çin dahil edilerek Yeni Dünya Düzeni küre ölçeğinde tahkim edilmiştir.

² <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1995/02/09/nato-seeks-talks-with-n-african-mideast-states-on-islamic-militants/cf728b91-d57d-4126-9e40-b77c9aa38763/> son erişim: 10.10.2024

Düzenin pro-siyonist karakteri, sadece Almanların Nazi günahlarının kefareti olarak dışlanması değildir; aynı zamanda Müttefiklerin (ABD, İngiltere, Fransa, SSCB ve Çin'in) Yahudileri ayrı bir ulus olarak tanımlarıydı da. Kastımız bir Yahudi kimliğinin ya da Yahudilik'in olmadığı değil; tabi ki Yahudiler ve Yahudilik diye bir gerçek var. Ancak bu entitenin ulus-devletler çağında bir 'ulus' olarak tanınması, o ulusun bir devletini ve vatanını da varsayar; devlet ve vatan yoksa onları gerekli ve meşru kılar.

Yeni Dünya Düzeni'nin pro-siyonist karakteri 1948'e giden süreci hem meşrulaştırmış hem de hızlandırmıştır. Vatansız Yahudi nüfusunun bir vatana kavuşması, Filistin olarak tanımladığımız ve merkezinde Harem-i Şerif'in olduğu bölgedeki Yahudi-dışı nüfusun boşaltılmasıyla ancak mümkün olacaktır. 1940'ların başlarında Avrupa'daki nüfus fazlalığını seyrek nüfuslu bölgelere kolonizatörler olarak taşımayı öngören 'Transfer' tartışmaları, aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, ABD başkanı Roosevelt'in de gündemindeydi. Savaş sırasında gizli hazırlanan Göç Projesi (M-Project yani **Migration Project**) sadece Yahudilere bir vatan vermeyi amaçlamamaktaydı. Aynı zamanda nüfus fazlası olan Avrupa ülkelerini yani nüfus ihraç edecek ülkeler ile nüfusun yerleştirileceği öngörülen ülkeler arasında uluslararası anlaşmaları koordine etmeyi hedeflemekteydi. Ancak Roosevelt'in projesi akim kaldı. Fakat projenin Yahudi ihracı kısmı kompleksleşerek devam etmiştir. Her biri Siyonist, hatta aktif Siyonist, olan nüfus bilimci, coğrafyacı vb. akademisyenler, örneğin Eugene Kulischer, Joseph Schechtman, Viladimir Jabotinsky vb., 45 sonrası düzende siyonizmin devlet olarak varlığını düzenin biricik meşruiyeti olarak gören söylemi inşa etmişlerdir.

Yeni Dünya Düzeni'nin pro-siyonist karakterinin yanında Avrupa-merkezci ve kolonyalist olduğunu da hatırlatmamız gerek. Kolonyalizmdan postkolonyalizme giden güzergahta, değişmeden kalan şeylerin başında sistemin hegemon güçlerinin tahakkümünü yeniden yaratan politik, ekonomik, askeri ve epistemik söylemlerin kamusal tartışma alanlarında tedavüle sokulmasıdır. Bu söylemsel mücadele muhaliflerini doğurmuş, bir tarafta hegemonya sahibi söylem dururken karşısında eleştirel yaklaşımlar peyda olmuştur.

4.3.1. Modern Küresel Düzen: Modernleşme Paradigması'nın Manası

Modernleşme Paradigması, Savaş sonrası Amerikan akademilerinde üretilen ama daha çok siyaset biliminin özellikle 60'lardaki ana akım Amerikan akademik çevrelerce başvuru ve revaç bulan bir yaklaşımı olsa da, klasik sosyal teorinin Max Weber, Emile Durkheim, Karl Marx vb. tüm teorisyenlerinin kabul ettiği yaklaşımı temsil eder. Temel kabulü, mevcut modern toplumların –aslında bunu Batı Uygarlığı olarak okumak gerek- politik, ekonomik ve kültürel seviyelerine varmak isteyen her toplumun, ancak Batı'nın geçtiği süreçlerden geçerek modernleşebileceğiydi. Toplumsal ve kültürel evrimci bir yaklaşımla, süreç içerisinde az gelişmiş ülkelerin gelişmiş Batılı ülkelere benzeyeceğini varsayar. Batılı toplumların kültürel ve ekonomik açıdan ulaşılması gereken nihaî hedefi

temsil ettiği bu yaklaşımda, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere düşen, ki bu çalışmanın odağında bu ülkeler Ortadoğu ülkeleridir, Batı'nın geçtiği güzergahı takip etmektir. Böylece teknoloji transferleri, ekonomik planlama ve modern altyapısal reformlarla Batı yakalanacaktır.

Modernleşme Paradigması'nın iddialarına rağmen, Avrupa'nın gelişimi kendi özgül şartlarıyla olduğu için batı-dışı dünyaya aynı reçeteyi sunmak aslında onları Batıya mahkûm kılmak demektir. Zira, Bağımlılık Teorisi'nin de ileri sürdüğü gibi, Batı gelişirken hemen yanında ondan daha gelişmiş bir ekonomik ve kültürel dünya yoktu; ayrıca batının gelişmişlik kapasitesini artıran ve ona bir anlamıyla da sermaye olan sömürgecilik diye bir olgu da söz konudur. Oysa batı-dışı dünyanın ne sömürgeleri mevcuttur ne de kendisiyle rekabet edemeyeceği kapasitede bir 'gelişmiş' Batı olgusuna mukabelede bulunacak gücü. *West-the rest* ilişkilerinin böyle olduğu bir vasatta, gelişmiş ülkeler ve inşa ettikleri küresel sistem, az gelişmişliği ve geri kalmayı yaratmaktadır; diğer bir deyişle, Batı'nın gelişmişliğinin bedeli batı-dışı dünyanın az gelişmişliği olarak ortaya çıkar. Modernleşme paradigması, modernleşme sürecine batı-dışı dünyayı dahil ederek, aslında gelişmiş-az gelişmiş dikotomisini sürekli yeniden yaratır.

Ekonomik ve politik güç ilişkilerini göz ardı ederek naif bir yol haritası sunan Modernleşme Paradigması, farkında olunmasa bile akademik üretimlerden gündelik söylemlere kadar birçok şekilde gündelik hayatımıza nüfuz etmiş durumda. Söz gelimi 'gelişmekte olan ülkeler' tabiri bir anlamıyla gündelik diyalogu kolaylaştırırken diğer yanıyla gelişmiş olanı –ki bu gelişmenin mahiyetinin ne olduğunu tartışma dışı bırakarak- mutlaklaştırıp rehber kılmaktadır. Liberal kalkınmacılık ve ilerlemecilik anlayışının merkezî olduğu bu paradigma, Batı-dışı tüm toplumlara Batı'nın dününü kendilerinin yarını olarak kabul ettirmenin bilimsel-akademik ifadesini temsil etmektedir. Walter Rostow, W. A. Lewis, Talcott Parsons ve Daniel Lerner'in sosyo-politik çalışmaları bu paradigma çerçevesinde üretilen metinleri temsil eder. Hatta 11 Eylül sonrası Orta Doğu'nun ve Müslümanların daha fazla gündemine gelen, ancak 60-70'lerde karşılaştırmalı siyaset vb. sahalardaki akademik çalışmalarıyla meşhur olan Samuel Huntington da bu isimlere eklenebilir. Peki gerçekten modernleşme olgusu bu kadar naif mi? Rehberlerinin iddiası doğru mu? Herkes Batı'nın dün yaşadığını yarını için elzem gördüğünde bitecek mi bu kültürler/gelenekler/medeniyetler/dinler arası gerilim? Bu soruların cevabı, Orta Doğu'nun içe göç mekaniğinde saklı. Ancak modernleşme ideolojisiyle zuhur eden ve Orta Doğu'da içe göçü sistematikleştiren bu 'küresel düzen'in farklı bir okuması da mevcut: Dünya Sistemi Teorisi

4.3.2. Dünya Sistemi Teorisi

Kapitalizmin başlangıcını XIV. yüzyıla kadar geri götüren Immanuel Wallerstein, onu bir dünya sistemi olarak okuma eğilimindedir (Wallerstein, 1974). Klasik, feodalizmden burjuva devrimine ve oradan da kapitalist sisteme giden anlatıyı biraz esneterek, tarihselliğini ve kritik noktalarını farklı okuyarak bunu yaparken, aslında

erken modern dönemi işaret etmektedir. O dönemi Modern Küresel Düzen'in başlangıcı olarak kabul ettiği için, Wallerstein'a göre aynı tarihsel momentte farklı sistemler ve üretim tarzları yoktur; aynı küresel sistemin –kısmen iş bölümünü andıran- farklı veçheleri ve üretim uzmanlaşmaları vardır. Teorik pozisyonunu ve Orta Doğu'ya yüklenen anlamı daha da vuzuha kavuşturmak için küresel düzeni anlatırken kullandığı ve dillere pelesenk olan Merkez-Çevre analizine değinmek gerek.

Wallerstein düzenin bir merkez-çevre dikotomisi hali arz ettiğini ileri sürmez. Bağımlılık Teorisi'ne katkı sunanlardan Andre Gunder Frank'ın Metropol-Uydu dikotomisi çerçevesinde, gelişmiş ülkeler (metropol) ile gelişmekte olan ülkeler (uydu) arasındaki kapitalist ilişkiyi analiz etme biçimi (Frank, 1983: 275-276), Wallerstein'ın analiz biçimi ile karıştırılır çoğunlukla. Bağımlılık teorisi kontekstinde, temelde küresel kapitalist düzenin kurduğu hegemonik yapıya getirilen eleştiri birçok ortak noktayı paylaşsa bile, ciddi nüansları da yok değil. Hem Wallerstein hem de Frank, aslında modernleşme paradigmasıyla batı-dışı dünyanın Batı'nın hegemonyasına gönüllü bir şekilde dahil olduğunu dile getirmektedir. Bununla da kalmayıp, sürekli Batı'yı takip etme kaderi, onları hiçbir zaman bitiremeyecekleri bir koşuya şartlamaktadır. Çünkü Batı'nın dünü, Batı-dışı dünyanın yarını olarak muhayyel bir gelecekte sabitlenmektedir.

Batı ile Batı-dışı dünya arasındaki kapatılmaya çalışılan –ekonomik, politik, askeri sermaye- mesafe hiçbir zaman kapatılamayacaktır. Olduğu varsayılan gelişme/ilerleme sadece Batı-dışı dünya için değil, Batı için de söz konusu olduğundan, uydu ülkelerin ilerleme/gelişme adımları/politikaları metropol ülkelerinkini yanında hep zayıf kalacaktır. Gelişme rüyası gören uydu ülkeleri bu kısır döngüye kapılıp kalmış durumdadır. Bu noktada Wallerstein'ın Frank'tan farkı temayüz eder: Wallerstein kendi dünya sistemi teorisini Çevre (periphery), Yarı-çevre (semi-periphery) ve Merkez (core) olarak üç kategorik yapı olarak sunar (Wallerstein, 1980: 87). Merkez ülkeler nitelikli emek ve kapitalist ekonomileriyle öne çıkarken, çevre ülkeler ise niteliksiz emek ve tarım ürünleriyle ayrışır (Wallerstein, 1974: 127). Bu üçlü yapının metropol-uydu dikotomisinden farkı, merkez ile çevre arasındaki ekonomik-politik-askeri hegemonik durumun yarattığı stresi almaya yarayacak bir 'geçiş mümkün kılan rüya' sunmasıdır. Daha basitçe ifade edecek olursak, kapitalist merkez ülkelerin (*düzeni* kuran Kuzey ülkelerinin) ekonomik-politik ve askeri hegemonyası altında kalan çevre ülkelerine, eğer yeteri kadar çaba sarf ederlerse – ilerleyebilirlerse/gelişebilirlerse- onların da ileride merkez ülkelere dahil olabileceğini ima etmektedir. Bu bağlamda çevre olan ülkeler, Japonya gibi, çevre olmaktan kurtulup merkeze yakınlaşacak, yarı-çevre olabilecektir. Yani iki kutuplu olan metropol-uydu yapısında uydu ülkeler aradaki stresin yoğunluğu nedeniyle küresel sisteme isyan edip devrime kalkışabilecekken, yarı-çevre kategorisiyle bu ihtimal mas edilmektedir. Merkez ülkeler çevreden aldıkları/sömürdükleri hammaddeleri işleyip onları tekrar çevreye, yarı-çevreye satarken aynı zamanda uzmanlaşmayı da teşvik etmektedir. Yani çevre ülkelerinin her biri bir hammadde

üretiminde uzmanlaşacak (monocrop), ancak bu uzmanlık tek başına yani merkezin sihirli eli değmedikçe ‘beş para etmeyecek’tir. Modernleşme paradigması işte bu küresel ilişki biçimini de temsil etmektedir.

Dünya Sistemi Teorisi’nin merkezine aldığı kapitalist düzen, sadece Weber’in var saydığı gibi Protestan Ahlakı’yla (2011: 19-90) ortaya çıkmamıştır. Kapitalizmin oluşumunda Werner Sombart’ın yetkinlikle gösterdiği gibi Yahudi sermayesinin finansal ve cemaatsel ilişkileri de yadsınamaz bir olgudur (Sombart, 2016: 163-231). 20. yüzyılda Siyonist yayılcılığı, Edmond Rothschild gibi küresel kapitalistlerin finansal, politik ve diplomatik destekleriyle mümkün hale gelmiştir (Öke, 1991: 41-44). Dolayısıyla Yeni Dünya Düzeninin kapitalist karakteri, aynı zamanda prosiyonist boyutunu da oluşturur. Bununla birlikte Yeni Dünya Düzeninin Modernleşme Paradigması, Ortadoğu’da *içeride* göçle, onu küresel ekonomik sisteme dahil ederken, aynı zamanda onu modernleştirip uygar ülkelerle aynı seviyeye getirecek aktörlere de uygarlaştırıcı misyon yüklemektedir. Bu misyon 1948’e giden süreçte Siyonist yayılcılığı küresel bağlamda meşrulaştırdığı gibi güçlendirmiştir de. Şimdi bunun nasıl gerçekleştiğine bakalım.

5. 1948 Sonrası: Yeni Dünya Düzeni, İçeride Göç ve Siyonist Yayılcılık

Birinci Dünya savaşı sonrasında atılan Milletler Cemiyeti’nin yerine kurulan BM’nin temel hedefleri şu şekilde ortaya çıkmaktaydı: Britanya İmparatorluğu’na tampon görevi olmak, ABD’yle bağlarını sıkılaştırmak ve talihsiz de olsa sistemin kurulabilmesi için katlanılabilir bir tavır olarak Sovyetler’i bir süper güç ya da dünya gücü olarak kabul etmek. Böylece gücünü korurken Avrupa ile yeni devletlerinin küresel hegemonyasını muhafaza edebilecekti (Mazower, 2013: 103). Aslında 1918 sonrasının Avrupası, 45’e giden yolu açmıştı. Zira 18 sonrasında Avrupa’da ortaya çıkan *azınlıklar* meselesi, özellikle ana vatanın uzağındaki Alman nüfusun yaşadığı sorunlar, Milletler Cemiyeti’nin azınlıkları korumaya dönük inşa edilmiş kararlarına rağmen çözüleliyordu. Bunu çözümenin yolu olarak 30’ların ortalarında popülerleşen, hukuki olarak istenmese de, pratikte birçok Avrupalı ulusun çözüm olarak gördüğü ‘yeni bir düzen’ zuhur ediyordu. Nazizm, uluslararası hukukun yurt dışındaki Almanları korumaya yetmediği durumlarda güç kullanarak, yeri geldiğinde sert nüfus politikaları veya savaşla düzeni sağlayabileceğini göstererek Kıta Avrupası için bir örnek teşkil ediyordu.

‘Yeni Nazi Düzeni’ olarak tanımlanacak olan bu pratik, Avrupa içindeki tüm Almanları anavatana taşıırken, -yahudi olsun ya da olmasın- azınlıkları da tasfiye etmeyi merkeze almaktaydı (Mazower, 1999: 158-160). Nazilerin vizyonu şuydu: Azınlıklardan kurtulmak milliyetçiliğin ve modern uluslararasıçılığın zorunlu bir koşulundan başka bir şey değil. Bu nedenle istenen şey, zora dayalı yapılan *nüfus transferleri* ve mübadelelerinin savaş veya tek taraflı kararlar neticesinde ani ve düzensiz bir şekilde olmasındansa, uluslararası boyutta gündem edilerek örgütlenmesini sağlayıp rasyonel bir zeminde pratize etmesiydi (Mazower, 2013: 105-106).

Diğer taraftan Avrupa'nın kronik nüfus artışından mustarip olması, salt azınlıkların yarattığı demografik bir sorun değildi. Örneğin faşist İtalyan nüfus bilimciler Güneydoğu ve Doğu Avrupa'daki işsizlik sorununa Kuzey ve Doğu Afrika'yı sömürgeleştirmeyi bir çözüm olarak ileri sürerken bu soruna dikkat çekmekteydiler. Bu sorunun farkında olan dünya düzeninin 'yeni' hegemonu ABD de farklı çözümler aramaktaydı. Avrupa'yı karşı karşıya kaldığı sorunu çözerek sakinleştirecek, aynı zamanda planlı sömürgeleştirme ve yerleştirme yoluyla Avrupa dışı dünyaya *ekonomik gelişme ve uygarlık getirecek bilimsel çözümler* bulmak için akademik coğrafyacılar görev düşmekteydi. John Hopkins Üniversitesi rektörü ve aynı zamanda Roosevelt'in gözde coğrafyacısı olan Isaiiah Bowman'a Yahudilerin gönderilebileceği münbit topraklar bulmasını isteyen ABD başkanı Roosevelt'in, *Kristal Gece* sonrası verdiği demeçte 'Yahudi yerleşimcilerin gönderilebileceği, yerleşimin olmadığı ya da seyrek olduğu verimli tarım toprakları için imkân kolluyorum' demesi sorunu sadece Yahudiler bağlamıyla düşündüğü zehabına sebebiyet verebilir.

Ancak gerçekte Roosevelt'in amacı Yahudilerle birlikte 'Avrupa'nın kanseri' olan azınlıklar ve fazla nüfus sorununa çözüm üretmekti. Bu nedenle Roosevelt için yapılması gereken şey, ihtiyacı olanlara sadece ülke bulmak değil, aynı zamanda nüfus ihraç edecek ülkeler ile potansiyel olarak ihraç edilecek ülkeler arasında uluslararası antlaşmaların arabuluculuğunu yapmaktı (Mazower, 2013: 108). Bu bağlamda Washington II. Dünya Savaşı sırasında gizli yürüttüğü M-Project (**Migration Project**)³ ile nüfus baskısının tarih boyunca genellikle savaşa sebep olduğunu, dolayısıyla savaşlara sebep olmadan nüfus hareketliliğini rasyonel bir zeminde ve küresel iş birliği ile çözümlenmiş yollarını aramıştı. Yani, projenin temel iddiası aşırı nüfusun neden olduğu uluslararası çatışmaların neticesinde kontrolsüz göçler vuku bulduğu; aşırı nüfusun kontrollü bir projeye dağıtılmasının çatışmaları önleyeceği şeklindeydi. Fakat savaş sırasında ve sonrasındaki politik durum bunu devam ettirebilmenin yollarını kapattığı için proje akamete uğrar. Projeye içkin olan belirleyici karakteristik özellik, yeni sömürgeciliği küresel düzenin iş birliği ile uygarlaşmanın olanağı ya da uygarlık transferinin imkânı olarak sunmasıydı.

M-Project birçok bilim adamının katkısıyla yapılmış ve ciltleri bulan raporları ardında bırakmış kümülatif bir çalışma olarak literatüre katkı sunmaktadır. Projede kilit roller alan, hatta projenin politikalarını belirleyen de diyebileceğimiz bazı akademisyenlerin adını anmadan 1945 sonrasındaki küresel düzenin politik manevralarını anlamak çok zorlaşır. Örneğin projede Bowman'la birlikte çalışan Rus Yahudi cemaatine mensup Eugene Kulischer'⁴ hatırlamamız gerek. Kulischer'e göre Avrupa'nın temel sorunu nüfusunun aşırı artmış olmasıydı; çözüm ise bu

³ **Göç Projesi**, Ayrıntılı bilgi için bkz. Henry Field, Franklin D. Roosevelt & Ladislas Farago, *M Project for F. D. R.: Studies on Migration and Settlement*, Literary Licensing, LLC, 2013.

⁴ Temel eseri olan *Europe on the Move: War and Population Changes, 1917-47* (New York: Columbia University Press, 1948) başlıklı çalışması fikirlerinin özetini sunmaktadır.

nüfusun planlı bir şekilde dağıtılmasıydı. Ancak Bowman'dan ve Roosevelt'ten farklı olarak Kulischer sömürgeciliğin bir çözüm olamayacağını; hem modası geçmiş olduğunu hem de yeteri kadar verimli ve boş toprağın olmadığını ileri sürüyordu. Asıl çözüm uluslararası bir plan çerçevesinde çalışan emek gücünün rasyonel bir şekilde yeniden dağıtılmasıydı (Kulischer, 1948: 242-246). Bu yapılırken Yahudilerin de gündeme alınması gerektiğine vurgu yaparak, Yahudi yerleşim meselesini makro plana eklemliyordu.

M-Project'te Kulischer'le birlikte çalışıp Yahudilere yerleşim yeri temininin akademik-bilimsel argümanlarını üreten kişi ise Ukraynalı bir Yahudi göçmeni olan Joseph Schechtman olacaktı. Aktivist bir Siyonist olan Schechtman (Shavit, 2013), iki savaş arası dönemdeki nüfus sorununun milliyetçiliğin özel sorunu olduğunu dile getiriyordu. Bu sorunun çözümü ise azınlık haklarını gündeme getiren bir uluslararası hukukla değil, ki bunu Avrupa zaten iki savaş arası dönemde becerememişti, barışın tek yolu olan 'azınlıkların etnik yer değişimi' ile mümkün olacağını vurguluyordu. Çünkü Schechtman'a göre 'bu insanlar dillerini konuşan, gelenekleriyle en az ölçüde karşıtlık barındıran ve manevi olarak bağlılık hissedebilecekleri daha geniş bir etnik grubun parçası olabilecekleri yere yerleştirilmeliydi' (Mazower, 2013: 114). Bu cümlelerin satır aralarında kendini ele veren *etnik transfer*, Yahudiler için Filistin'e yerleştirilmelerini, Filistin'in yerli sahibi olan Arapların da *transfer* edilerek verimli topraklara, söz gelimi Suriye ve Irak'a yerleştirilmelerini ön görüyordu (Medoff, 1997: 84-86).

Aynı yıllarda Revizyonist Siyonizmin popüler ismi Vladimir Jabotinsky de Schechtman'la sadece aynı aktivizmi paylaşmıyordu. Revizyonist hareketin içinde Schechtman'a bir anlamıyla önderlik de eden Jabotinsky, Milletler Cemiyeti'nin ve onun azınlık hakları söylemini Yahudiler için çözüm olarak görmüyor; tek çözüm olarak Müttefiklerin yani BM'yi kuracak olan güçlerin Yahudileri bir ulus olarak tanımalarını ve onlara kendilerine ait bir ülke vermelerini görüyordu. Bu ülke ise 'ancak Yahudi kitlelerinin nereyi kendi ana vatanları olarak görüyorsa' olacaktı. Jabotinsky'e göre Yahudilerin kendi ana vatanları olarak gördükleri yerin sakinlerinin ne düşündüğünün hiçbir önemi yoktu. Nitekim zaten 1917 öncesinde yoğun şekilde yerleşimlerin yapıldığı Filistin toprakları 48 sonrasında müttefikler tarafından Yahudilerin vatanı olarak kabul edilecekti. Jabotinsky daha önce Bowman tarafından ortaya atılan bir yerleşim planına yeni bir yorum getirdi: "Devletlerarası Mülteci Komitesi'nin himayesi altında, 1 milyonu aşkın Doğu Avrupa Yahudisinin Filistin'e götürülmesini ve orada Yahudilerin çoğunluk haline getirilip yeni Yahudi devletinin siyasal geleceğinin güvence altına alınmasını sağlayan kitlesel ve örgütlü bir transfer yapılmalıydı. Araplara gelince 'kendi rızalarıyla gitmeyi seçmedikleri müddetçe göç etmelerine gerek yok'tu." (Jabotinsky, 1940). Jabotinsky'nin isteklerini dile getirdiği politik bağlamda, Avrupalı güçler ve ABD, Yahudilere sadece Filistin'de değil, Madagaskar'da ya da Angola'da da ek bir Yahudi anavatanı vermeyi tartışmaktaydı (Mazower, 2013: 117).

Nüfus transferi tartışması Siyonist kamuoyunda iki farklı tavrın ortaya çıkmasına neden olmuştu. Avrupalı diaspora Yahudileri bunun aslında Avrupa’da Yahudi karşıtlığını körükleyeceğini ve Yahudilere yaşam hakkının sonunu getireceğini ileri sürerken; daha sonra İsrail devletinin ilk başkanı da olacak olan Yahudi Ajansı’nın yönetim kurulu başkanı David Ben-Gurion, transfer teklifinin ‘ilk olarak Yahudilerden gelmemesi şartıyla’ buna sıcak bakmaktaydı (Medoff, 1997: 85-86). Zira pratikte nüfus transferi iki yönlü olarak icra edilecek; Yahudiler hiçbir bağlarının olmadığı topraklara *ana vatanları* olarak sahip olacakken, o toprakların sahipleri olan Filistinliler ise azınlık konumunu getirilip transferle başka topraklara taşınacaktı. Ve tüm bunlar olurken, teklif Yahudilerden gelmediği için bunun hukuki ya da ahlaki sorumluluğu da Yahudilerde olmayacaktı.

1945’te savaş sona erdiğinde, başta Avrupa olmak üzere dünya nüfus transferine alışmıştı. Zira Hitler’in Yeni Düzeni tüm Avrupa boyunca yoğun etnik-nüfus transferini normalleştirmiş, bu savaş sonrasında Orta Doğu’ya dönük yapılmaya devam edecek *içe göçü* tartışma dışı bırakmıştır. Dahası iki savaş arası dönemde Batılı merkezlerin, Britanya ve ABD’nin Siyonist yayılmacılığa verdiği politik destek kayda değer bir durumdur. Amerikan Siyonizmi’nin 1942 Biltmore Konferansı’nda ‘Yeni Dünya Düzeni’nin Yahudilerin vatansızlık sorununa çözüm üretmek zorunda olduğunu söylemesi (Medoff, 1997: 123), savaş sonrası düzende Ortadoğu’nun nasıl tanzim edileceğine dair ipuçları vermekteydi. Roosevelt öncesinin başkanı Herbert Hoover, Amerikan Siyonist hareketine örgütlü bir nüfus transferi çağrısıyla verdiği desteği açıklarken, akademisyenler Fırat ve Dicle nehirlerinin Suriye ve Irak’taki bölümlerinde ne kadar verimli topraklar yarattıklarını ileri sürmekle meşgullerdi. Amaç Filistinli Arap nüfusun Ürdün, Suriye ve Irak’a resmî olarak transferini gerçekleştirerek Filistin topraklarını Arapsızlaştırmaktı; daha doğrusu Yahudileştirmektir.

1948’deki işgal devletinin ilanı ve BM tarafından tanınması, içerisinde hâlâ çok fazla Arap nüfusu barındırdığı için, 48 ve sonrasında çok fazla çatışmayı da beraberinde getirdi. İşgalin yarattığı çatışmalar Schechtman’ın nüfus teorisinin ispatı olarak okunarak transferin hızlandırılıp hukukileştirilmesi için diplomatik girişimler, konferanslar, ikili görüşmeler vs. yapıldı. Ancak tüm bunlar yapılırken, azınlık hakları zaten unutulmuş, BM 1948 Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi’ne de hiç değinilmemişti.

Milletler Cemiyeti, I. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası hukukun ve diplomatik anlaşmaların gücüne inanan, Wilsoncu self determinasyon inancında bir kurumsallıktı. Bunun Yahudilere kazandırdığı şey Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere Filistin’in vadedilmesi idi. Ancak Cemiyet’in azınlık hakları meselesi ile self determinasyondaki iki yüzlü tutumu onu işleyemez hale getirdi. Çünkü her ikisi de sadece Batılı aktörlerin hegemonik güçlerini tahkim ediyorsa kabul edilirken, batı-dışı için gündem edilemiyordu; söz gelimi, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı sadece Doğu Avrupa’da uygulanırken, hiçbir sömürge toprağında uygulanmadı. Uygulanmadığı gibi hiçbir aktör bunun neden uygulanmadığını da

sorgulamadı. BM ise Cemiyet'in sadece metinde bile olsa üye ülkelerin iç işlerine azınlık hakları nedeniyle müdahaleden bilinçli olarak uzak durdu. Bu nedenle istikrarsızlık kaynağı olarak görülen azınlıkların yok edilmesi hem sosyalistler hem de liberaller tarafından en az faşistler kadar uygulanıyordu; kimsenin bundan şikâyeti yoktu. Bu müesses sessizliği kullanan İsrail işgal-göç rejimi, sistematik transferi 1948 öncesinde kullandığı gibi 48 sonrasında da kullanmaya devam etti (Shahak, 1989: 28-33).

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yaşadığı iç sorunlar II. Dünya Savaşı'na sebep olmuştu. Sonrasında vuku bulanlar da göstermiştir ki Avrupa'nın (ya da Batı'nın) sorunları Dünya'nın sorunlarıydı. Öyle olmalı ki Batı-içi bir savaş olan II. Savaş bile 'Dünya Savaşı' olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla Avrupa'nın sorunlarını çözüme kavuşturmak dünyaya düşerken; Batı-dışı dünyanın M-Project'te olduğu gibi kendisine biçilen rolü oynamak dışında bir seçeneği bulunmuyor. Uygarlaşmış batılı aktörlerin -ki burada Orta Doğu içine göç eden Yahudiler oluyor- modernleşme paradigmasının salık verdiği uygarlaştırma misyonu, bilimsel-modern tarım tekniklerinin Orta Doğu'ya intikali, bedevi Arapların meskûn hale getirilip tarımsal üretimi gerçekleştirmeleri niyetiyle birlikte sunuluyor. Bahse konu projenin Siyonistler için anlamı ise her ne kadar Orta Doğu'ya uygarlık getirme olarak iddia edilse de, aslında bir vatanın sahihsizleştirilip kendilerine armağan edilmesi. Başka bir ifadeyle İsrail, M-Project'in somut ürünü olarak varlık kazanırken, projeyi ortaya atan Yeni Dünya Düzeni'nin hegemonu tarafından meşru kabul edilmesi bir yana, bölgenin kolonileştirilmesinin ve uygarlaştırılmasının da yegâne yolu olarak okunmaktadır. Çünkü doğru yönetildiği takdirde, Yahudi yerleşim devleti bölgenin tümü için büyüme ve gelişmenin öncülüğünü yaparken uygarlaşmanın da örneğini sunacaktır. Bu bağlamıyla Siyonist işgali Avrupa-merkezci dünya görüşünün devam ettiğinin göstergesidir (Mazower, 2013: 137).

Sonuç

İşgal ve göç rejimi olan İsrail, bir taraftan Orta Doğu'nun yerleşik düzenini terör faaliyetleriyle insansızlaştırıp Orta Doğu'da dışa göçü zorlarken, aynı zamanda teopolitik kabullerini merkeze aldığı işgalci iskân (yerleşimci) politikalarını mesiyani bir huşu ile icra etmeye devam etmekte ve bölge dışından yoğun bir demografik yapıyı bölgeye yerleştirerek içe göçü sürdürmektedir. Bunu yaparken ne uluslararası hukuka saygı duymakta ne de uluslararası kamuoyunun eleştirilerine kulak asmaktadır. Böyle davranmasının nedeni, 45 sonrasında kurulan dünya düzeninin pro-siyonist karakterde olmasıdır. Çünkü mezkûr düzen kurulurken, hem Batı'nın Yahudi sorunu çözüme kavuşturulmuş hem de söylemsel bazda Ortadoğu'ya uygarlığın nasıl olacağına numunesi olan bir nüfus getirilmiş olmaktadır. Bununla birlikte, işgalci göç rejiminin kullandığı nötr ve değerden bağımsız bir anlamı imleyen 'yerleşimci' kavramı, bir taraftan bölgenin asıl sahibi olanların mülkiyet haklarına tecavüzü sistematikleştirmekte diğer taraftan da hukuku sürekli askıya alarak devamlı bir olağanüstü hali sıradanlaştırmaktadır. Hannah Arendt'in Nazi düzeninin hukuk pratiğini merkeze alarak yaptığı 'kötülüğün

sıradanlığı' (2022) tanımı bugün tam da İsrail işgal rejiminin devlet terörü için kullanılabilir tek tanım.

1945 sonrasında küre ölçeğinde tek bir dünya düzeni olduğu için, bu dönemde inşa edilen pro-siyonist sistem, göç rejiminin ihlal ettiği azınlık haklarının, insan haklarının ve bu bağlamda temel mülkiyet haklarının tartışılmasını istememektedir. Orta Doğu'da *İçer* göçün sosyo-politik, sosyo-ekonomik analizlerinin Terör Dönemi ve 48 Sonrası Dönem için daha derinlikli olarak yapılabilmesi, gelecekte yapılacak çalışmalarla, Filistinlilerin mülkiyet haklarının gündem edilmesiyle ancak mümkün olacaktır. Bu nedenle bölgenin istikrara kavuşması, asıl sahiplerinin vatanlarına dönmesiyle ancak mümkün olacaktır.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

Kaynakça

- Albayrak, H. (2007). *Batı'nın soykırımcı tabiatı*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Arendt, H. (2022). *Kötülüğün sıradanlığı* (Ö. Çelik, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1963 yılında yayımlanmıştır).
- Avcı, C. (2007). XX. Yüzyılın başlarında Amerika'ya Osmanlı göçleri. *Erdem*, 15(45-47), 19-34. Erişim adresi: <https://erdem.gov.tr/ozet/329/tur>
- Bali, R. N. (2004). *Anadolu'dan Yeni Dünya'ya: Amerika'ya ilk göç eden Türklerin yaşam öyküleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buzpınar, T. Ş. (2011). Filistin'e Yahudi göçü meselesi (1878-1908). *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid*, (Cilt. 5). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Conlin, J. (2020). *Bay Yüzde Beş: Dünyanın en zengin adamı Kalust Gülbenkyan'ın farklı hayatları* (A. Başçı, Çev.). İstanbul: Mundi Yayınları.
- Field, H., Roosevelt, F. D., ve Farago, L. (2013). *M Project for F. D. R.: Studies on migration and settlement*. Whitefish, MT: Literary Licensing, LLC.
- Frank, A. G. (1983). The development of underdevelopment. In J. S. Adams and M. Waldman (Eds.), *Transnational approaches of the social sciences: Readings in international studies* (s. 3-17). Boston, MA: University Press of America.
- Fülberth, G. (2018). *Kapitalizmin kısa tarihi* (S. Usta, Çev.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Hacker, J. R. (1982). Ottoman policy toward the Jews and Jewish attitudes toward the Ottomans during the fifteenth century. In B. Braude and B. Lewis (Eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire* (Cilt. 1). New York, NY: Holmes & Meier.
- Hardt, M., ve Negri, A. (2023). *İmparatorluk* (A.E. Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin durumu* (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Jabotinsky, V. (1940). *The Jewish war front*. London, UK: George Allen & Unwin Ltd. Aktaran: Mazower, M. (2013). *Büyük saray yok: İmparatorluğun sonu ve Birleşmiş Milletler'in ideolojik kökenleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kayyali, R. A. (2005). *The Arab Americans*. New York, NY: Bloomsbury Publishing.

Kulischer, E. M. (1948). *Europe on the move: War and population changes, 1917-47*. New York, NY: Columbia University Press.

Masalha, N. (1992). *Expulsion of the Palestinians: The concept of "Transfer" in Zionist political thought, 1882-1948*. Washington, DC: Institute for Palestine Studies.

Mazower, M. (1999). *Dark continent: Europe's twentieth century*. New York, NY: Alfred A. Knopf.

Mazower, M. (2013). *Büyümlü saray yok: İmparatorluğun sonu ve Birleşmiş Milletler'in ideolojik kökenleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Medoff, R. (1997). *Zionism and the Arabs: An American Jewish dilemma, 1898-1948*. Westport, CT: Praeger Publishers

Öke, M. K. (1991). *Kutsal topraklarda Siyonistler ve Masonlar: İhanetler, komplolar, aldanmalar*. İstanbul: Çağ Yayınları.

Sayigh, R. (1994). *Too many enemies: The Palestinian experience in Lebanon*. London, UK: Zed Books.

Schölch, A. (1992). Britain in Palestine, 1838-1882: The roots of Balfour policy. *Journal of Palestine Studies*, 22(1), 39-56. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2537686>

Shahak, I. (1989). A history of the concept of "Transfer" in Zionism. *Journal of Palestine Studies*, 18(3), 22-37.

Shavit, Y. (2013). *Jabotinsky and the Revisionist Movement, 1925-1948*. London, UK: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315035253> (Orijinal çalışma 1988 yılında yayımlanmıştır).

Sombart, W. (2016). *Yahudiler ve modern kapitalizm* (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system: Capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century* (Cilt. 1). New York, NY: Academic Press.

Wallerstein, I. (1980). *The modern world-system: Mercantilism and the consolidation of the European world-economy, 1600-1750* (Cilt. 2). New York, NY: Academic Press.

Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu* (M. Köktürk, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Yılmaz, H. (2011). The Eastern Question and the Ottoman Empire: The Genesis of the Near and Middle East in the Nineteenth Century. In M. E. Bonine, A. Amanat, and M. E. Gasper (Eds.), *Is there a Middle East? The evolution of a geographical concept* (s. 11-35). Stanford, CA: Stanford University Press.

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ